

Předmluva

Jeruzalém, jaro 2022

Díkybohu ještě pořád vidím cestičku přede dveřmi, lemovanou rudými buganvíliemi, palmami a květináči s růžovými a bílými netýkavkami. Uklidňuje mě, když vím, kdo přichází k mým dveřím a kdo jde jen tak kolem. Z této židle v obývacím pokoji mého bytu v přízemí, kde v poslední době trávím většinu svého času, mám výhled skrze velké okno, takže vidím, když po cestičce přichází moje rodina a přátelé.

Hlavně jsem vděčná, když vidím přicházet Tali, která teď chodí každé odpoledne přesně ve čtvrt na pět. Tahle moje nejmladší vnučka je už sama maminkou. Vždycky bydlela maximálně pět minut pěšky ode mne. Dokonce i po svatbě trvala na tom, že zůstanou poblíž. „Chci být blízko tebe,“ říká. To není nutné, odpovídám a přitom svým slovům opravdu nevěřím. Tali naštěstí ví svoje.

Nějak si rozumíme beze slov. Neumím moc popsat proč, ale mám pocit, že mě chápe a já zase ji. Byla teprve v plenkách, když její otec zahynul jednoho deštivého odpoledne před mnoha lety při autonehodě. Stala jsem se tak trochu

jejím druhým rodičem, abych pomohla své dceři Ruthie, její matce, z níž se v ten hrozný den stala vdova nucená postarat se o osm dětí.

„Počkej na nás!“ křičí Tali na svou nejstarší dceru Netu, která má vlasy tmavě medové barvy stejně jako Tali. Je to krásná živá skoro čtyřletá holčička. Žene se uličkou, Tali kus za ní tlačí kočár se svou nejmladší Šaked, která se narodila na vrcholu covidové pandemie. Tali za mnou chodila denně i během lockdownu, ale mluvily jsme spolu na dálku – já z balkonu, ona dole ze zahrady, s jednou rukou kolem Nety a se Šaked v nosítku.

Zvonek na dveřích zabzučí a dovnitř vtrhne Neta v celé své parádě předškolního dítěte, s níž se ohlašuje mně i celému světu. „*Savta!*“ vykřikne hebrejské slovo pro babičku. Ať se ten den děje cokoli, ať jsou to další špatné zprávy ze světa nebo nějaká další bolest, cítím, jak mě uvnitř zaleje teplo, kdykoli ji vidím, a začnu se okamžitě usmívat. Ukazuje mi obrázek se srdíčky, balonky a nálepkami Mickey Mouse. Oči se jí překvapeně rozšíří, když jí řeknu, že jsme s Mickey Mousem stejně staří, oba jsme se narodili před devadesáti třemi lety v roce 1928. A pak si mi sedne k nohám, a když si rozloží svoji hru s tvary, moje paměť mě přenese téměř o devadesát let zpátky.

Byla jsem jen o málo starší než Neta a právě jsem dorazila se svými rodiči do Amsterdamu, kam jsme se uchýlili z Berlína poté, co k moci nastoupil Hitler a mého otce, vysokého úředníka pruské vlády ve Výmarské republice, vyhodil z práce. Přestěhovali jsme se do dvoupokojového bytu v rezidenční čtvrti, z něž byl výhled na zelené stromy a upravená náměstí.

Jednoho dne, nedlouho po našem příjezdu, jsem s maminkou šla nakoupit do místního obchodu. Tam si maminka všimla jiné ženy, která se německy bavila se svou tmavookou dcerou přibližně mého věku. Maminky spolu s úsměvem prohodily pár slov s viditelnou úlevou, že na tomto cizím místě potkávají někoho podobného. Jakožto plaché dítě nezvyklé na jiné děti jsem se držela maminky za nohu, ale byla jsem zvědavá na tu holčičku, která se na mne dívala.

Stala se mou první kamarádkou. Chodily jsme si spolu hrát, byly jsme sousedky a spolužačky. Naše rodiny se sblížily tím, jak se musely probíjet životem jako uprchlíci v novém městě, a sdílely svůj strach z nezadržitelně se blížící války, okupace a všeho, co to pro nás zřejmě bude znamenat. Ta dívka, tak plná života, se stane nejslavnější obětí holocaustu. Symbol veškeré naděje, kterou zabila nenávist. Vyprávět její příběh, náš příběh, se později stalo vláknem, které mě k ní připoutalo a udržovalo naše přátelství živé dlouho po její smrti. Ale v době od našeho prvního setkání do té chvíle, kdy nedlouho před mými čtrnáctými narozeninami náhle zmizela z mého života, aby se do něj za podivných a tragických okolností na chvíli vrátila, to byla prostě jen moje kamarádka Anne Franková.

Kapitola 1

Berlín

V jedné ze svých nejstarších vzpomínek sedím na parкетové podlaze a sleduji, jak nějací muži balí naši modrou sametovou pohovku do nějakých pokrývek a pak do hnědého papíru. Převážou ji provázkem, takže vypadá jako velký neforemný dárek k narozeninám. K mému překvapení ji pak zvednou a s námahou vynášejí předními dveřmi našeho bytu. Tam, kde pohovka vždycky stála, zůstává jen volný prašný prostor. Přemýšlím, na čem teď budeme sedět.

V jiných pokojích se balí naše jídelní souprava a svěšují obrazy, což zanechává ještě nápadnější prázdno v místech, kde se dříve nacházely naše věci. Dokonce i bronzová buseta Otty Brauna, předního sociálnědemokratického politika a pruského premiéra, o němž jsem mlhavě věděla, že je to důležitý člověk a také šéf a přítel mého otce, byla uložena do dřevěné krabice.

Moje matka – mnohem praktičtější z obou rodičů – pobíhá po domě a snaží se vytřídit rodinné stříbro. Můj otec

mezitím upřeně hledí na své milované knihy na policích, které pokrývají dřevem obloženou zeď našeho obývacího pokoje. Některé z nich už pečlivě zabalil do krabic, ale bylo jich ještě mnohem, mnohem více jak na policích, tak na hromádkách kolem jeho nohou.

„Víš, že si je nemůžeš vzít všechny,“ řekla mu potichu a něžně maminka.

Chystali jsme se opustit náš berlínský domov na Den Zelten 21 A, proti velkému parku Tiergarten, kde podél kovového plotu kvetly velké žluté růže a kam mě rodiče brali si hrát a občas i navštívit slony v zoologické zahradě. Opouštěli jsme i naši zemi, ale to pro mne, teprve čtyřletou, bylo těžko pochopitelné. Myslím, že jsem vnímala pochoduující holínky, hluk a červenočerné vlajky, které teď bylo v Berlíně všude vidět. Asi jsem si také všimla, že můj otec, který býval velmi zaneprázdňený a každý den brzy ráno odcházel do své kanceláře, nyní zůstává celý den doma. Moje vzpomínky na náš berlínský domov jsou ale většinou velmi útržkovité – křupání podrážek mých bot na cestičkách v Tiergartenu, způsob, jakým celý byt vibroval při zvonění zvonů z kostela naproti, postaveného na památku císaře Viléma, a měkké tóny našeho krásného klavíru vyluzované rukama mé matky.

Náš byt, můj první domov, v ulici lemované stromy tam už nestojí. O několik let později ho vybombardovali Spojenci. Ale já vím, že byl prostorný a elegantní, s vysokými stropy, hustými perskými koberci a dřevěnými stoly a židlemi ve stylu art deco. Moje matka Ruth (nebo Ruthchen, jak se jí říkalo v rodině) měla cit pro krásné věci a náš dům byl plný uměleckých předmětů a jemného

porcelánu. Domácnost řídila za pomoci kuchařky a služebné a žili jsme pohodlným životem relativně privilegované vrstvy.

Maminka byla učitelka v základní škole, ale jako manželka vládního úředníka z vyšší střední třídy musela své profese podle společenských zvyklostí bohužel zanechat. Práce s dětmi ve třídě ji velmi těšila, ale tehdy se nepovažovalo za správné, aby vdaná žena, jíž může podporovat manžel, zabírala pracovní místo neprovdané ženě. Maminka si klidně sedla na podlahu a hrála si se mnou a radovala se z mých vyprávění a otázek, na něž trpělivě a dopodrobna odpovídala. Líbilo se mi pozorovat, jak si obléká některé ze svých na míru šitých hedvábných nebo sametových šatů a chystá se na jednu z mnoha večerních návštěv koncertů, kabaretů, recepcí, nebo dokonce plesů, na něž byl můj otec jakožto vysoký státní úředník zván.

Jako dlouhé roky jedináček jsem se těšila pozornosti obou rodičů. Myslím si, že jejich manželství bylo šťastné, i když byli poměrně odlišní. Zatímco moje matka, která byla o dvanáct let mladší než můj otec, byla zábavná a společenská, vtipná a bystrá pozorovatelka lidí, otec byl vážnější a býval často zamyšlený, nicméně měl také charisma, které k němu lidi přitahovalo. Byl přirozený vůdce, uměl inspirovat a propojovat se s ostatními. Přestože pesimista (on sám sebe označoval spíše za realistu), poněkud v kontrastu s nezdolným pragmatismem mé matky, byl nicméně vřelý člověk, o němž se v naší komunitě vědělo, že rád pomáhá ostatním. Jeho talent na komunikaci jak v písemné, tak řečnické podobě ho dovedl daleko v jeho zvoleném povolání politika. Vždycky trpělivě odpovídal na moje

otázky a vzbuzoval ve mně pocit, že jsem ten nejdůležitější člověk v místnosti.

Můj otec Hans ukončil studium ekonomie na univerzitě a začal pracovat jako novinář v oblasti ekonomie a podnikání, když vypukla první světová válka. V roce 1915 byl ve svých pětadvaceti letech povolán do německé armády jako pěšák a poslán bojovat s Rusy na východní frontu. O rok později byl naštěstí přeložen do německého generálního velitelství na východní frontě v litevském Kaunasu. Později říkal, jak byl vděčný za to, že se vynořil nejen živý, ale i nezraněný z těch bojů proti Rusům, odehrávajících se ve zmrzlém bahně zákopů naplněných smrtí, kde tolik mužů přišlo o život.

V Litvě došlo ke dvěma událostem, které změnily jeho život. Zaprvé byl ke své velké úlevě zbaven bojových povinností a jeho novinářské dovednosti se pro válečné úsilí rozhodl využít nikdo jiný než generál Erich Ludendorff, oslavovaný válečný hrdina té doby, známý jako „mozek“ německé armády. Ludendorff mu nařídil redigovat litevské noviny, přestože můj otec o té zemi nevěděl vůbec nic a neuměl litevsky. V pozdějších letech si z toho dělal legraci: „Byl jsem pravděpodobně jediný novinář na světě, který si neuměl přečíst noviny, které redigoval.“ Místo toho němečtí vojáci hovořící litevsky překládali články, které napsal.

Jak válka pokračovala, Ludendorffovy schopnosti vojenského стратега se ukázaly jako katastrofální, když mařil a nakonec zcela odmítl veškeré pokusy o uzavření míru. Jeho ambiciózní snahy o vítězství v závěrečných fázích války se zemi vymstily. Přestože se poválečné Německo

potýkalo s břemenem zášti a hanby způsobeném Versailleskou smlouvou, která válku ukončila velmi tvrdými podmínkami pro tuto zemi, k nimž patřily ztráta území, válečné reparace, které pravděpodobně nepůjde splatit, následná hyperinflace a hlad, Ludendorff nepřipustil žádné vlastní pochybení. Místo toho propagoval teorii „dýky v zádech“, která z porážky Německa vinila Židy a tvrdila, že Židé proti Německu během války intrikovali. Na základě této konspirační teorie, které podlehl, se stal jedním z prvních příslušníků německé elity podporující Adolfa Hitlera. Tvrdil, že k opětovnému vzestupu Německa je třeba nové světové války, z níž vzejde nová německá říše, jakou si nikdo dosud neuměl představit. Ludendorffovy aktivity umožnily vzestup Adolfa Hitlera, což mělo katastrofální důsledky pro moji rodinu a všechny evropské Židy. Za první světové války nicméně Ludendorff možná zachránil mému otci život tím, že ho držel mimo bojiště.

Druhou změnou pro mého otce, která měla hluboký dopad na něj a tím i na naši rodinu, byla skutečnost, že se během své služby ve východní Evropě setkal se světem judaismu, který ho okouznil. Můj otec byl synem bankéře a vyrostl ve zcela asimilovaném prostředí, jen málo spojeném s židovskou tradicí. O Vánocích se v jeho rodině dokonce zdobil vánoční stromek a zapalovaly se na něm svíčky. Doma v Německu zbožné Židy potkával a někteří z nich určitě pocházeli z východní Evropy, ale myslím si, že podobně jako většina sekulárních Němců židovského původu k nim měl nejspíš negativní postoj v souladu s tehdejšími předsudky: byli považováni za zaostalé, hluché a nevychované. V té době mnoho Židů v západní Evropě

opouštělo židovské rituály a uzavíralo rekordní počet sňatků s nežidovským obyvatelstvem, přičemž někteří se dokonce rozhodli i pro křest, který jim měl usnadnit kariérní postup a zajistit, že se nestanou cílem antisemitského zastrahování a násilí. Takže to, že by můj sekulární otec přijal ortodoxní judaismus, bylo značně nepravděpodobné. Nicméně během jeho vojenského umístění v Bělостоce ho uchvátila laskavost a blízkost chasidských náboženských komunit a jejich kultura. Setkával se s rabíny, začal studovat hebrejštinu a seznámil se s velkými vřelými rodinami zbožných Židů, což změnilo jeho postoj k židovskému náboženství po zbytek jeho života. Poprvé v životě se naučil modlit, zpíval duchovní písně, účastnil se bohoslužeb při šabatě a pak zůstával na večeri ve skromných, ale silně semknutých domácnostech, uchvácen náboženskými melodiemi a duchovním životem, který jimi postupoval. Rozhodl se, že začne dodržovat židovské náboženské praktiky.

Po návratu do Německa vstoupil můj otec v roce 1919 do sociálnědemokratické strany, která hrála klíčovou roli při formování Výmarské republiky a chtěla položit základy nové demokratické kultury, a účastnil se jednání o nové pruské vládě. Stal se vedoucím tiskové kanceláře pruské vlády a náměstkem ministra. Jeho kolegové si ho cenili a popisovali ho jako člověka s výjimečnou energií, znalostmi a příhodně dlouhou pamětí, která byla velmi užitečná v politických kláních. Byl hrdým Němcem a jedním z nejvýše postavených židovských úředníků ve vládě, pravděpodobně jediným, kdo dodržoval židovské náboženské praktiky. Pokud byl povolán v sobotu na jednání do kanceláře, která se nacházela blízko Reichstagu, německého

parlamentu, dostavil se tam a přitom dokázal neporušit šabat. Ve své bohatě zdobené kanceláři s vysokým stropem si přečetl svoji denní stránku z Talmudu, soupisu rabínských diskusí o židovském právu během mnoha staletí. V neděli si vždy chodil do kanceláře přečíst korespondenci, aby měl náskok do následujícího týdne. Občas mě bral s sebou – vybavuje se mi, jak tam spolu kráčíme a tatínek mě drží za ruku.

Můj otec měl přehled o interních záležitostech ve vládě a v zemi a rozzlobil se, když v lednu 1933 prezident Paul von Hindenburg, bývalý generál a válečný hrdina, ustoupil poradcům, kteří tvrdili, že pokud udělá Hitlera kancléřem, uchlácholí tím jeho ego a současně umožní, aby v zákulisí vlády chladnější hlavy. „Jak jsou slepí,“ křičel tatínek. Poté co nacisté převzali moc, byl můj otec „suspendován na neurčito“. Jeho přečin nebyl nikdy zformulován v písemné podobě, ale vědělo se, že v rozhlasových pořadech a novinových sloupcích hovořil o důležitosti ochrany demokracie. Myslím, že i jeho židovský původ z něj udělal snadný, časný cíl na začátku Hitlerovy dominance v německé vládě. V téže době přišlo o místo několik dalších vládních úředníků a zaměstnanců židovského původu. Mnozí z jeho spolustraníků ze sociálnědemokratické strany, kterou nacisté postavili spolu s veškerou další politickou opozicí mimo zákon, byli zatčeni. Někteří byli posláni do Dachau blízko Mnichova.

V dubnu 1933 byly přijaty zákony, které vyloučily Židy a každého, kdo se stavěl proti nacistické straně, z vlády a státní služby. Řada postižených podala žalobu, v níž se hrdě hlásila ke svému němectví, své nejhlubší oddanosti

a lásce ke své zemi, a mnozí se dovolávali své neochvějně služby vlasti a v některých případech i medaile Železného kříže, kterou získali v boji za Německo během první světové války. Mnozí z těch sto tisíc židovských mužů, kteří sloužili ve válce, se přihlásili dobrovolně, jelikož se domnívali, že toto zásadní vyjádření oddanosti vlasti povede k jejich konečnému úplnému přijetí a integraci. Jejich slova byla ale osamělými protesty odsouzenými k nezdaru ve světě, kde již začal umírat rozum.

Byla jsem samozřejmě moc malá na to, abych chápala ty hrozné změny, které nastaly v naší zemi v prvních letech mého života. A vím, že mí rodiče se mě určitě snažili ochránit před veškerými obavami. Nicméně jsem jejich úzkost cítila – začala jsem se jich neustále držet a nechtěla jsem spát sama ve svém pokoji. Zvuk změn většinou vycházel z rádia. Doprovázelo ho syčení mé matky požadující na mém otci, aby rádio ztišil, tak abych ho neslyšela. Ale v roce 1933, posledním roce našeho života v Berlíně, už hluk politických otřesů vnikal do okna mého pokoje a pro mé rodiče bylo stále těžší žít jako dřív.

Nejdřív bylo slyšet kakofonii trombonů, klarinetů a holínek pochodujících oddílů SS – přehlídku na oslavu jmenování Hitlera kancléřem, kdy tito muži pochodující Berlínem zpívali o tom, že jsou vojáky „nového věku“, odhodlaní k „rasovému boji“. Pochodně osvětlovaly ulici dole, takže vypadala jako zářící řeka, a nasvěcovaly vlající praporey s hákovými kříži, černé a bílé na červeném pozadí.

O několik týdnů později, v únoru 1933, nás probudil zvuk sirén a hasičských vozů. Nebe bylo jasné a plné kouře. Reichstag – vzdálený pouhých pět minut chůze od našeho

bytu – byl v plamenech. Běžela jsem za rodiči, ale moje matka se mě rychle snažila zahnat zpátky do postele i s mými otázkami. Mohu si jen představovat, jak se tvářil a co cítil můj otec, když se snažil zpracovat symboliku demokracie v plamenech.

Další ohně vzplály v květnu. Ve jménu „očisty Německa“ se sešli studenti spolu s profesory, aby rozhodli, které knihy jsou „neněmecké“ a je třeba je zabavit z knihoven a spálit. Knihy se nakládaly do aut a na nákladní vozy a mladí lidé je nosili v náručích na náměstí mezi operou a univerzitou, kde je házeli do plamenů. V našem bytě jsme cítili kouř stoupající z těch mnoha tisíců svazků.

* * *

Po celém Německu si židovské rodiny kladly tytéž otázky jako moji rodiče: Co budeme dělat? Jak si zajistíme život? Je jen otázkou času, než zase převáží rozum? Nebo musíme opustit svůj domov? Kam půjdeme? V zemi, kde ti, kteří se stavěli na odpor, byli posíláni do koncentračních táborů, stáli před podobným dilematem i nežidovští odpůrci režimu – mezi nimi mnozí umělci a spisovatelé – a zemi začali opouštět jako první.

Pro moje rodiče bylo nesmírně bolestné vyrovnat se se stále jasnější skutečností, že budeme muset odejít. Matku ničila zejména pomyslená na to, že má opustit svoji milovanou zemi. Měla ráda ten živý kulturní a intelektuální život v Berlíně, jeho koncertní síně, umělecká muzea, diskuse o knihách a myšlenkách. Druhým jménem mě pojmenovala Elisabeth, na památku Goetha, který byl bohem pro ni i pro celé Německo. Oba mí rodiče byli produktem

meziválečného německého intelektuálního a liberálního ovzduší, ovlivněného rostoucím společenským akceptováním Židů v předchozích sto padesáti letech. V našem domově se propojovala německá filozofie a literatura s židovskou tradicí. Mezi knihami, co můj otec tak váhavě balil do beden, z nichž některé již nikdy nespatriil, byla díla pojednávající o německé politice a literatuře a židovských úvahách. Některé z nich dokonce sám napsal.

Nicméně se obával, že jeho minulá pozice ve vládě a jeho kritika nacismu v rozhlase a v novinách mu vynesly označení nepřítele státu a že by mohl čelit zatčení. Byl hrdý na svůj střízlivý, realistický úsudek a jednoduše neviděl budoucnost pro nás jako Židy v Německu, když pod povrchem bublalo tolik nepřátelství a násilí. Moje rodina nazývala Německo svým domovem po tisíc let. Mezi mými předky byli rabíni, filozofové, novináři, ekonomové, profesori, právníci, bankéři a učitelé. Já jsem ale byla poslední z rodiny, kdo se narodil v Německu, když jsem tam v roce 1928 přišla na svět. Už jsme tam nebyli v bezpečí.

Moje široká rodina byla podobně jako mnoho židovských rodin v Německu rozptýlená v mnoha zemích světa. Maminka byla prostřední dítě ze tří sourozenců, kteří se měli navzájem rádi a všichni milovali své rodiče. Její rodina, Kleeovi, si byli velmi blízcí, což ještě ztěžovalo naše rozhodování. Její rodiče chtěli zůstat v Německu stejně jako matka mého otce. Neuměli si představit, že by znovu začínali v cizí zemi. Zato bratr mé matky strýček Hans, právník jako jeho otec, se rozhodoval, kam odejít, a nakonec si vybral Švýcarsko, aby mohl dále praktikovat právo v němčině. Maminčina sestra, teta Eugenie, byla vyhozena

Moje kamarádka Anne Franková

z Institutu pro výzkum rakoviny v Berlíně, přestože byla přední odbornicí na tkáňové inženýrství. Ona a její manžel Simon Rawidowicz se snažili naléhavě najít místa v akademické sféře v zahraničí a odešli nejprve do anglického Leedsu, poté do Chicaga a nakonec se usadili v Bostonu.

Naše rodina se konečně rozhodla – my tři odjíždíme do Anglie. Otcí se podařilo najít zaměstnání u Unileveru v Londýně. A tak byl náš berlínský byt vyprázdněn a v jeho prázdných pokojích jsme slyšeli jen ozvěnu našich hlasů. To ráno, co jsme odjížděli, mysleli mí rodiče určitě na bojkoty, hnědé košile bijící lidi na ulicích a pochoduující a zpívající nacisty, ale já myslela jen na svůj milovaný Tiergarten. Když jsem se k němu naposledy otočila zády, slyšela jsem hlasy dětí hrajících si na honěnou. Podpírajíce kufry a bedny jsme dojeli na nádraží, kde jsme nastoupili do vlaku do Hamburku, prvního úseku naší cesty do Anglie.

* * *

Dorazili jsme šťastně do Londýna přikrytého zataženou olověnou oblohou. Tato metropole s osmi miliony obyvatel, dvakrát větší než Berlín, postavená z cihel a vápence, kde jsme měli jen pár kontaktů a žádné příbuzné, působila dojmem obrovského města. Oba mí rodiče naštěstí mluvili anglicky, maminka lépe než otec. Měla velký talent na jazyky, uměla rovněž francouzsky, latinsky a řecky. Londýn bylo hlavní město britského impéria, takže jsem poprvé v životě viděla obličej lidí z celého světa a s úžasem hleděla, jak po Temži plují lodě z Asie, Karibiku a Afriky.

Tatínkovi, který byl vzděláním ekonom, bylo nabídnuto dobré místo u společnosti Unilever. Náš pobyt v Anglii ale měl být krátký. Po příjezdu do Londýna, když měl otec začít ve svém novém zaměstnání, mu bylo sděleno, že jeho pozice zahrnuje i práci v sobotu, na židovský šabat.

„Ve vládní funkci v Německu bylo moje dodržování šabatu respektováno a tady v Anglii by být nemělo?“ stěžoval si šokovaně mamince.

Když svému zaměstnavateli oznámil, že není připraven porušit zákaz práce při šabatu, byla jeho pracovní smlouva zrušena.

Být zapáleným Židem pro mého otce znamenalo víc než jen být hluboce duchovním člověkem, kterým byl. Znamenalo to být plně oddán příkázání, hebrejsky „*micvot*“, kdy slavení šabatu je jedním z těch nejdůležitějších. Dodržováním těchto pravidel a rituálů otec našel svůj smysl života, byl to pro něj způsob, jak vést dobrý a užitečný život. Nebyl připraven se těchto hodnot, které našel v judaismu, vzdát, přestože byly někdy nepříhodné.

Bylo to osudové rozhodnutí, které mělo dopad, jenž jsme si tehdy nedokázali představit. Anglie byla a zůstala bezpečnou zemí, zatímco Evropa se stávala stále nebezpečnějším místem s tím, jak moc nacistů rostla. Ale přes svou moudrost a chápání politiky oné doby nemohl můj otec vůbec předpokládat, co mělo přijít. Nikdo nemohl předvídat, jaké hrůzy za pár let nastanou. Takže jsme se opět stěhovali, tentokrát do Amsterdamu.

Kapitola 2

Amsterdam

„Neutrální“ není slovo, které zná většina pětiletých dětí, já ho ale znala.

O další válce se začalo čím dál více hovořit dokonce už v roce 1934, ale Nizozemsko bylo stejně jako Švýcarsko během první světové války neutrální. Ať se stane cokoli, uklidňovali se všichni, neutrální země se do válek nezapojují a nikdy nejsou napadány. Nizozemsko mělo pověst spravedlivé a liberální společnosti a v zemi nebyl tak zakořeněný antisemitismus jako ve velké části Evropy. Důležité bylo i to, že budeme hned za hranicemi Německa. Bylo to dost blízko na to, abychom s maminkou mohly navštěvovat mé prarodiče a další příbuzné a přátele, které jsme v Německu stále měli (otec se domníval, že pro něj by i návštěva byla příliš riskantní záležitostí). Domnívám se, že toto byly důvody, proč si rodiče vybrali Nizozemsko jako příští domov pro naši malou tříčlennou rodinu. V Amsterdamu jsme mohli být nenápadní a počkat, až se to šílenství přezene. Zejména moje matka v sobě živila naději, že v exilu

budeme pouze dočasně a že se časem budeme moci vrátit domů.

A tak dne 20. prosince 1933 zaregistrovalo město Amsterdam příjezd mého otce zápisem našeho rodného příjmení Goslar do vstupního formuláře, který byl vyveden rozmáchlým, elegantním písmem. Na další řádce bylo uvedeno celé jméno otce spolu s datem příjezdu a adresou hotelu, kde bydlel v prvních týdnech a snažil se zorientovat a etablovat v další nové zemi, zatímco my jsme pobývaly u mých prarodičů v Berlíně. O tři měsíce později přidal úředník do formuláře celé jméno mé matky za svobodna, Ruth Judith Kleeová, poté moje jméno a datum našeho příjezdu: 19. března 1934. Obyčejný kus papíru, nástroj byrokracie, který nicméně měl změnit celou naši situaci.

Když jsme s maminkou vystupovaly z vlaku v Amsterdamu, právě začínaly rozkvétat tulipány. Naše boty klapaly na dlažbě a my se vyhýbaly spěchajícím cyklistům. Po týdnech odloučení od tatínka jsem byla šťastná, že jsme zase všichni tři pohromadě. Cítila jsem se bezpečně, když jsem kráčela za ruku s oběma rodiči. Přesto jsem se jim vytrhla a šla napřed, fascinovaná pohledem na zlaté světlo rozlévající se po kanále a zvětšující odrazy projíždějících loděk. Pak mě ale maminka škubla za ruku, jelikož jsem se až moc přiblížila k vodě. Na chvíli jsem pocítila strach a můj pocit klidu byl narušen.

„Teď jsme se ocitli v Jeruzalémě Západu,“ prohlásil můj otec a snažil se znít nadšeně během našich prvních společných kroků v tomto městě.

Otec v sobě choval naději, že tento Jeruzalém bude pro nás pouze dočasnou zastávkou na cestě do skutečného

Jeruzaléma, nacházejícího se téměř čtyři tisíce osm set kilometrů na východ v Levantě. V té době byl sionismus hnutím za zřízení židovské domoviny na území, které bylo v biblické době Zemí izraelskou, kde před dvěma tisíci lety existoval Židovský stát. Zastánci této myšlenky ji považovali za odpověď na staletí strávená v exilu a zápasy v diaspoře. Byla to snaha o získání bezpečného útočiště a o židovské obrození. S rostoucím napětím mezi Židy a Araby však Britové, kteří vládli na území, které se v té době nazývalo Mandát pro Palestinu, imigraci Židů stále více ztěžovali. Získat vízum vyžadovalo čas, štěstí a peníze. Otcí bylo řečeno, že už při samotné žádosti o vízum musí doložit velkou finanční sumu, kterou neměl.

Přestože otec mé matky Alfred Klee byl stejně jako můj otec vůdčí osobností sionistického hnutí v Německu, moje maminka nesdílela sny svého muže o imigraci na Blízký východ. Jako dvacetiletá navštívila spolu s rodiči, bratrem a sestrou Mandát pro Palestinu v rámci rodinné návštěvy a byla svědkem nuzného a namáhavého života židovských průkopníků v raných osadách a kibucech. Nebyl to snadný život a ona se okamžitě rozhodla, že tohle pro ni není.

„Já nejsem schopná takhle tvrdě pracovat,“ řekla jen napůl žertem.

Po měsících nejistoty jsme alespoň kolem sebe měli uklidňující solidnost cihlových a kamenných budov a mostů spojujících křížující se ulice a kanály Amsterodamu. Ještě příjemněji a bezpečněji jsme se cítili v Rivierenbuurtu, říčním okrese v nizozemštině, naší nové čtvrti v jižní části města, vklíněné mezi řeku Amstel a dva velké kanály, kde

většina ulic včetně té naší byla pojmenována po nizozemských řekách.

Vystoupali jsme po schodech do našeho nového bytu v horním patře Merwedeplein 31. Tatínek otevřel dokořán velké arkýřové okno v obývacím pokoji, z něž byl výhled na náměstí, se slovy: „Vítejte doma.“ Byt byl mnohem menší než ten, v němž jsme žili v Berlíně. Už žádné vysoké stropy, široké balkony nebo pokoje navíc. Také zde nebyla žádná služebná nebo kuchařka, která by mamince pomáhala s domácností. Pro manželku vysokého úředníka v pruské vládě, která měla vždy k ruce personál, to byla zcela nová skutečnost.

Vyhlédla jsem z okna a dole uviděla trojúhelníkovitou plochu naplněnou pískem a lemovanou nízkým živým plotem a květinovými záhony, na níž si děti různého věku hrály a jezdily na kole. Činžovní domy všude kolem nás měly stejnou světle hnědou barvu jako náš dům, i když některé se v době našeho příjezdu teprve stavěly. Na rozích ulic stála nákladní auta plná cementu, malty a dlaždic a já překvapeně sledovala, jak stavební dělníci chodí vysoko nad ulicí po lešení. Nad celou čtvrtí se tyčila dvanáctipatrová budova. „Nejvyšší budova v celém Nizozemsku – a tady u nás!“ zdůrazňovali sousedé. Stejně jako všichni ostatní jsme jí začali říkat „mrakodrap“.

Když jsme počátkem roku 1934 přijeli do naší ulice, byli jsme již desátou židovskou rodinou z Německa, která se do ní přistěhovala. Byli jsme nicméně teprve na začátku přívalové vlny stále více zoufalých Židů hledajících bezpečné útočiště. Tramvajová linka č. 8, spojující naši čtvrt' a židovskou čtvrt' v centrálním Amsterdamu, dostala

posléze přezdívku „jeruzalémská linka“ a linka č. 24, která s centrem spojovala čtvrť Beethovenbuurt, další oblast, kde se usadilo mnoho uprchlíků z Německa, byla přejmenována na „berlínský expres“. Ve městě byli rovněž židovští přistěhovalci z Ruska, Belgie a Čech. Ani Nizozemsko se nevyhnulo dopadům světové hospodářské krize a některé byty zůstaly od té doby, co je před dvěma lety postavili, prázdné. Majitel našeho domu byl tudíž rád, že do města dorazili židovští uprchlíci z Německa jako my, kteří jsme potřebovali místo k bydlení a mohli si dovolit relativně vysoký nájem za byt inzerovaný jako „luxusní“, jelikož byl vybaven moderními vymoženostmi jako tekoucí teplá voda a ústřední topení.

V prvních několika dnech se maminka soustředila na vybalování a snažila se, abychom se v novém bytě cítili jako doma. Z beden vytáhla tmavě zelený přehoz, který pokrýval postele mých rodičů v Berlíně, a židle s čalouněním ze stejné látky. Na zeď v obývacím pokoji pověsila van Goghovu reprodukcí obrazu červeno-černé rybářské loďky vytažené na písčiny břeh, omývané vlnami Středozemního moře. Říkala, že se díky tomu obrazu zdá náš obývací pokoj větší. Zpětně si říkám, zda maminka sama sebe neviděla jako tu loďku vyvrhnutou někde, kde nechtěla být, balancující na neviditelné linii mezi mořem a pevninou.

Francouzské prosklené dveře oddělovaly obývací pokoj od jídelny. Naš jídelní stůl z ořechového dřeva a sada židlí z Německa nikdy nedorazily. Zato přišel nábytek dříve používaný na terase, kterou jsme teď neměli. Takže jsme jedli u našeho proutěného stolu a seděli u toho na proutěných židlích vyložených bílými polštářky s červenými

kytičkami. Maminka kupovala každý týden květiny, které umísťovala do bílé keramické vázy. Byl to jeden z jejích mnoha vkusných detailů k vylepšení našeho života. A já jsem se okamžitě zamilovala do svého nového pokoje, fascinována svou výklopnou postelí, která se každé ráno po mém probuzení sklápěla zpátky na zeď mezi vestavěné knihovničky.

Tatínek, který si přál, abychom se co nejdříve zabydleli, nám nadšeně vyprávěl o knihkupectví za rohem a několika kavárnách a obchodech, do nichž lze dojít pěšky. Nacházeli jsme se ale v tiché čtvrti plné zeleně na okraji města, kde nebyly žádné vybrané obchody ani obchodní domy v elegantních, stromy lemovaných ulicích nebo náměstí plná kaváren přetékajících lidmi, jak tomu bylo v blízkosti našeho berlínského bytu. Maminka nikdy nepřekonalá stesk po svém rodném městě. Držel se jí i toho prvního dne nových začátků v Amsterdamu, kdy jsme byli všichni tři po měsících odloučení konečně pohromadě, i když se velmi snažila, aby to nebylo vidět. Bylo jí třicet dva let, zatímco otci čtyřicet čtyři. Milovala svůj život v Berlíně a neměla radost z toho, že má znovu začínat. Radost z toho neměl ani tatínek, ale ten byl tak zdeprimován situací v Německu, že si myslím, že pro něj bylo snazší nepoddávat se jako matka nostalgii po tom, co donedávna milovali jako svoji vlast. Někdy se teď zamýšlím nad tím, na kolik se na mne přenesla úzkost mých rodičů jakožto nových vysídlenců.

Prvním úkolem bylo naučit se nizozemsky. Maminka, která tak milovala jazyky, označila hrdelní nizozemštinu za „krční problém, nikoli jazyk“. Na jedné straně byla nizozemština blízká němčině, na druhé straně měla některá

slova naprosto odlišný význam, čímž občas docházelo ke komickým situacím. Moji rodiče byli zpočátku zmateni, když četli nápisy, které znamenaly něco jiného v nizozemštině než v němčině. Například nápis na předních dveřích sdělující návštěvníkům, jak přivolat pozornost. V nizozemštině znamená slovo *bellen* zazvonit na zvonek, zatímco v němčině to znamená štěkat jako pes. Nejdříve jsme se cítili uražení – znamená to, že si myslí, že štěkáme jako psi?

Většina Nizozemců měla také vedle svých dveří nápis, aby odradili obchodní cestující: *Aan de deur wordt niet gekocht*, což znamenalo „Žádné podomní prodeje“. Němčináři to ale četli jako „Vaříme u dveří“. Takovéto věci způsobovaly legrační nedorozumění v prvních dnech našeho života v Amsterdamu. Bohužel to ale byla víceméně veškerá nizozemština, s níž jsem přišla do kontaktu před svým nástupem do školy.

Maminka postupně prozkoumávala naši čtvrť a zjišťovala, které obchody prodávají potraviny a prostředky k úklidu a uspořádání našeho nového bytu. Pro někoho jako ona, která byla zvyklá na pomocnice v domácnosti, byl velkou výzvou už tento samotný úkol, a ona ho navíc musela provádět jakožto nově příchozí a v cizím jazyce, který zatím neovládala. Postupně si rozšířila rejstřík jídel, která uměla uvařit, a stala se zdatnou kuchařkou, i když jí vaření nikdy nebylo úplně vlastní.

Jednou ráno jsem šla s maminkou nakoupit nějaké potraviny. Hrozně ráda jsem s ní chodila ven, držela se jí za ruku a sledovala naše nové prostředí. V jedné z uliček místního obchodu jsme zaslechly němčinu, takže jsme hned otočily hlavu tím směrem. Uviděly jsme, jak nějaká

žena mluví se svou dcerkou. Obě matky se daly do řeči a v jejich hlase byla znát úleva, že potkaly někoho známého v tomto cizím místě.

Já a ta holčička s tmavým pážecím účesem jsme se na sebe jen ostýchavě dívaly a neřekly ani slovo. Já, která se styděla v přítomnosti jiných dětí, jsem se chytila maminky sukni a zpola se za ni schovala. Pod ochranou svých maminek jsme nicméně na sebe s holčičkou dál tiše zíraly.